

Field : Islamic Sciences

Type : Review Article

Recieved: 29.09.2016 - *Accepted*: 24.11.2016

Ehl-i Sünnetin Kur'ân Yorumunda Mutezile Etkisi Ebu Bekir el-Esamm Örneği ¹

Ali KARATAŞ

Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Denizli, TÜRKİYE

E-posta: alिकaratas@pau.edu.tr

Öz

Mutezile müfessirleri, tefsir tarihinde önemli bir yere sahiptir; ancak ehl-i sünnetle yaşadığı siyasi mücadeleler sebebiyle geri planda kalmıştır. Bununla birlikte bazı ehl-i sünnet âlimlerinin, onların görüşlerini eserlerine almalarından dolayı ayetlerle ilgili yorumları bizlere kadar ulaşmıştır. Bunlardan birisi de Ebu Bekir El-Esamm'dır. Basra Mutezilesinden olan el-Esamm hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Bu sebeple biz de bu bildirimizde onun hayatına yönelik mevcut araştırmaların bulguları ile yetineceğiz. Amacımız onun tefsirlerinin, ehl-i sünnet geleneğinde izlerini sürmek olacaktır.

Zikrettiğimiz hususları sorgulamak için araştırmamızda Râzî, Tûsî ve Tabersî'nin tefsirleri dikkate alınarak derlenen el-Esamm'ın tefsirinden yararlanacağız. Ayrıca bu araştırmanın ihmal ettiği Mâtürîdî'nin tefsirindeki el-Esamm'ın yorumlarını da göz önünde bulunduracağız.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ehl-i Sünnet, Mutezile, Ebu Bekir el-Esamm

¹ Bu makale, 13-16 Ekim 2016 tarihlerinde Antalya'da düzenlenen Uluslararası Avrasya Spor, Eğitim ve Toplum Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

The effective of the Mutezile on the Ahlu Sunnah Example of Abu Bakr al-Esamm

Abstract

Mutezile commentators have an important place in the history of exegesis. But because of political struggle with Ahlu Sunnah they remained in the background. But some scholars of the sunnah quoted their views. So that their comments on the verse had survived. Abu Bakr Al-Esamm is one of the these Mutezile commentators. Information is limited about el-Esamm who is from Basra Mutezile. This Reason, we are content with the results of current research on his life in this statement. our aim, would be to take the track his interpretation in the sunnah tradition.

In our research, to query the issues we mentioned, we will benefit from the tafsir book of el-Esamm. His book has been compiled from Taberî ve Tabersî and has not been considered Maturidi's tafsir book.

Keywords: Tafsir, Mutezile, Ahlu Sunnah, Abu Bakr al-Esamm

Giriş

Mutezile müfessirleri, tefsir tarihinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte ehl-i sünnetle yaşadığı siyasi mücadeleler sonrasında geri planda kalmış ve bunun sonucu olarak, tefsirleri sonraki dönemlere kadar ulaşmamıştır. Bazı müfessirlerin, eserlerinde onların görüşlerini nakletmelerinin neticesinde, belki tamamı olmasa da birçok tefsir örnekleri bizlere kadar gelebilmiştir. Bunlardan birisi de Ebu Bekir el-Esamm'dır. Bildiğimiz kadarıyla Mutezileyle ilgili araştırmalarda ismine yer verilmesi ve Diyanet İslam Ansiklopedisi "Esamm, Ebu Bekir" maddesi dışında Esamm hakkında özel olarak bir araştırma yapılmamıştır. Filistin'de de İsmail Şendî tarafından Esamm'ın ibadet, miras, nikâh, miras vb. fıkhî görüşleri üzerine özel olarak mukayeseli bir inceleme bulunmaktadır. Bunların dışında Esamm'la ilgili başka bir araştırmaya rastlamış değiliz.

Basra Mutezilesinden olan el-Esamm'la ilgili bilgiler sınırlıdır. Bu sebeple biz de bu bildirimizde onun hayatına yönelik mevcut araştırmaların bulguları ile yetineceğiz. Amacımız onun tefsirlerinin, ehl-i sünnet geleneğinde izlerini sürmek olacaktır. Çünkü kendisine yer veren müfessirlerin ekserisi ehl-i sünnet âlimleri olmuştur. Ayrıca tarihi süreçte etkisini yitirmiş olmakla birlikte, günümüzde dile getirilen bazı görüşlerin, Mutezilenin anlayışına yaklaşması sebebiyle Mutezilenin yeniden ilim dünyasında merak konusu olmaya başlamış olması, bizim bu düşünce içinde kabul edilen bir müfessiri araştırma yönündeki isteğimizi kuvvetlendirmiştir. Bunun yanı sıra ehl-i sünnet geleneğinde görüşleri nakledilen bir müfessir olması hasebiyle Esamm'ın tefsirine olan ilğimizi daha da artırmıştır. İşte bu nedenlerden dolayı biz, bu bildirimizde Ebu Bekir el-Esamm ve onun bazı tefsir örnekleri üzerinde duracağız.

Zikrettiğimiz hususları ortaya koymak için araştırmamızda Râzî, Tûsî ve Tabersî'nin tefsirlerinden derlenen Tefsîru Ebî Bekr el-Esamm Abdurrahmân b. Keysân adlı tahkikli araştırmadan yararlanacağız. Ayrıca bu çalışmanın ihmal ettiği Mâtürîdî'nin tefsirindeki el-Esamm'ın yorumlarını dikkate alacağız.

Genel Olarak Ehl-i Sünnet, Mutezile ve Tefsir Anlayışları

Sözlükte "mânevî alanda çizilen yolu benimseyenler" anlamına gelen (Yavuz: 1994: 525) ehl-i sünnet ifadesi Peygamberimiz tarafından yapıldığı, olduğu veya gerçekleştirildiği doğru olarak bilinen sünnete bağlı kimseler olarak tanımlanır. Ehl-i sünnet, Kitap ve sünnete ve bunlara bağlı olan sarîh akla dayanarak sistemini oluşturan genel Müslüman toplumunun yaklaşım biçimini aksettirir. İnanç konularında Kitap ve sünnete dayanarak akli çıkarımlarında da nasların zahirini ön plana almayı tercih etmiştir. (İzmirli, 2013: 90) Bunun karşısında yer alan ve Bidat ehli olarak tanımlanan kimseler de nasların zahirinden uzaklaşıp akli çıkarımlarla iman esaslarını açıklayan grup (İzmirli, 2013: 90) olarak kabul edilmiştir.

Ehl-i sünnetin en önemli temsilcileri Ebu'l-Hasen el-Eş'ârî (ö. 324/935) ve Ebu Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî'dir (ö. 333/944) ve Mâtürîdî, Ehl-i sünnet anlayışı ile tefsir yazan ilk müfessirdir. Ehl-i sünnet âlimleri, genel düşüncelerini ayetlerin tefsirlerine yansıtmışlardır. Mesela Kur'ân, mahlûk değildir ve Allah'ın kelamıdır. Büyük günah işleyen günahkârdır ve bu günahı sebebiyle dinden çıkmaz. Tefsirde öncelikle nakil esastır ve naklin olmadığı yerlerde akli çıkarımlar yapılır ve bu da ayetlerin zahiri manasını ön plana alarak olmalıdır. Mâtürîdî'nin esas aldığı düşünceye göre tefsir sahabe, te'vîl de derin anlayış sahibi kişiler (fukahâ) yani âlimler içindir. Mâtürîdî'den önce vefat etmiş ve yaklaşık aynı yıllarda yaşamış Taberî de tefsir tarihine damgasını vurmuş bir müfessirdir. Tefsir rivayetlerini hacimli

eserinde bir araya getirmiş, rivayetlere öncelik vermiş ve zaman zaman rivayetler arasında tercihte bulunmuştur. Arap dilini dikkate almış ve zahiri manayı ön plana çıkarmıştır.

Bidat ehli arasında sayılan Mutezile ise sözlükte “ayırarak, uzaklaştırmak” anlamındaki *azl* kökünden gelen bir sıfattır. “Uzaklaşan, ayrılıp bir köşeye çekilen” (İzmirli, 2013: 120) manasına gelir ve ıstılah olarak “itikadî meselelerin yorumunda akla ve iradeye öncelik veren kelâm mezhebi” olarak tanımlanır. (Çelebi, 2006: 391) Emevîler döneminde ortaya çıkmış, Abbasiler döneminde kendisini göstermiştir. Müslümanlar arasında İslam rasyonalistleri olarak bilinir. Yunan felsefesinden etkilenmişler ve nazariyelerini teyit için felsefeden yararlanmışlardır. (Kırca, 1993: 116)

Kendi içinde farklı isimler halinde gruplara ayrıldığından söz edilse de genel olarak Basriyyûn ve Bağdâdiyyûn olmak üzere iki akım olarak ön plana çıkmıştır. (Öztürk, 2013: 97) Düşünce itibariyle tek bir biçimde ele alınması zor olmakla birlikte tevhid, adl, va'd-va'id, el-menzile beyne'l-menziletayn ve emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker olmak üzere beş temel esasları bulunmaktadır ve bunlardan tevhit ve adalet, diğerlerini kapsayıcı bir mahiyette, onların Kur'ân yorumunda iki esas olmuştur. (Öztürk, 2005: 84)

İslam düşünce tarihinde bidat fırkalardan kabul edilmesi nedeniyle birçok Mutezili müfessir geri planda kalmıştır. Ebu Bekir el-Esamm (ö. 200/816), Ali el-Cübbâi (ö. 303/916), Ebu Müslim el-İsfehânî (ö. 322/934) ve Zemahşerî (ö. 538/1144) Mutezile'nin önemli müfessirlerindendir. Ehl-i sünnet simalarından olan, hatta bu düşünceye bağlı olarak ilk tefsir yazan müfessir kabul edilen İmam Mâtürîdî, Te'vilât'ında Ebu Bekir el-Esamm el-Keysânî'nin görüşlerine bolca yer vermiştir. Arap dünyasında hazırlanan bir çalışmada el-Esamm'ın Râzî, Tabersî ve Tûsî'nin tefsirlerinden görüşleri bir araya getirilmiş; ancak Mâtürîdî'nin tefsiri bu çalışmada bilinçli veya farkında olmadan dikkate alınmadığı için, Esamm'ın bu tefsirlerden daha kapsamlı olabilecek görüşleri ortaya çıkmamıştır. Bu sebeple söz konusu bu çalışmanın daha önemli hale gelmesi için Mâtürîdî tefsiri dikkate alınarak yeniden yapılması yerinde olacaktır. Çünkü Ebu Müslim İsfehânî'den önce yaşamış olan Esamm'ın görüşlerinin bu kadarla sınırlı kalması ilim dünyası açısından önemli bir eksikliklerdir. Kendisine bir tefsir atfedilmektedir; ancak bu eser elimizde bulunmamaktadır. Mutezili olan Ebu Ali el-Cübbâi, kendisinden önceki Mutezili müfessirlerden yalnızca Esamm'ın ismini zikretmiştir. (Bilgin, 1991: 70) Hatta kendisi mutezile olan- gördüğümüz kadarıyla-Zemahşerî bile isim vererek ondan nakilde bulunmamıştır. Durum böyle olunca Esamm'dan nakilde bulunan diğer tefsirlerin de dikkate alınması yerinde bir tutum olacaktır.

Mutezilenin tefsir yaklaşımına dair özet olarak şunlar söylenebilir:

Tefsir, Kur'ân'ın muhtevasına vakıf olmayanlar için yapılması gereken zorunlu bir faaliyettir; ancak bu faaliyet, uzmanlık gerektiren bir iştir. Bunun için öncelikle Arapçaya vakıf olmak gereklidir; fakat bu yeterli değildir ve bunun yanında, dini ilimleri de bilmek icap eder. Bundan sonra Allah'ın adalet ve tevhit ilkelerini özümsemek, nasları doğru yorumlamayı sağlar. Aksi halde tefsir faaliyetinde teşbih ve teccime düşülebilir ve çirkin fiillerin Allah'a nispeti gibi bir durum söz konusu olabilir. Ayetlerin zahiri manası dikkate alındıktan sonra tevhit ve adalet ilkesine ters düşen ayetler olursa bunların da müteşabih kategorisinde değerlendirilmesi ve muhkeme hamledilerek anlaşılması uygun olacaktır. (Öztürk, 2005: 107) Mutezile müfessirleri beş prensiplerini dikkate almışlar, bunlara uymayan nasları akla ve mantıkla te'vil etmişlerdir. Zahiri manayı esas almışlar, nüzul sebepleri ve işari manaları ilk planda dikkate almamışlardır. Daha çok müteşabih ayetler üzerinde durmuşlar, yeri geldikçe

fikirlerini müdafaa etmek için Arap gramerinden yararlanmışlar; ancak zaman zaman Arapça gramer kurallarına aykırı hareket edebilmişlerdir. (Kırca, 1993: 115-116)

Mutezilenin tefsirinde odak nokta olan hususlardan biri Kur'ân'ın yaratılmışlığıdır. Bu görüşü benimsediği için Mutezile Kur'an'ın sonsuz anlam deryasına sahip olmadığını ve manalarının tüketilebileceğini düşünür. (Öztürk, 2005: 107) Onların tefsirinde bir diğer husus da mecaz meselesidir. Kur'ân'da mecazın varlığı, bazılarınca mecazın yalanla eş değer görülmesi sebebiyle bunun, Allah'a izafe edilmesine yol açacağı düşüncesinden dolayı kabul edilmemiştir. Bu anlamda Zahiriler ön plana çıkarken Mutezile, Zahirilerin karşısında yer almıştır. Zahiriler bunun ötesine giderek mecazın dildeki varlığını bile reddetmiştir. Mutezile ise mezhebine uymayan dini nasları kendisine hizmet edecek şekilde yorumlamak için mecazı kullanmıştır (Ebu Zeyd, 2016: 157). Kendi görüşleriyle ters düşen naslarla karşılaştıklarında akıl ve dilden yola çıkarak bu nasları kendilerine hizmet edecek şekilde te'vîl yoluna gitmişlerdir (Cerrahoğlu, 1998: II/ 311).

Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm

Basra Mutezilesi'ne bağlı tefsir, kelâm ve fıkıh âlimi olan, Ebu Bekir el-Esamm olarak maruf olan müfessirimizin, Basra'da doğduğu ve yine Basra'da vefat ettiği bilinmektedir. Vefatına yönelik 200/816, 225/840, 235/850 ve 240/855 olmak üzere farklı tarihler zikredilmektedir. *DİA* maddesinde 200/855 ve tefsiri olarak basılan eserde de 225/840 tarihleri tercih edilmiştir.

Esamm Hicrî II. yüzyılın son çeyreğinde, Basra'da bir ders halkası kurmuş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. En meşhur talebesi, Mısır'da İmam Şâfî ile yaptığı münazaralarla tanınan İbrâhim b. İshak b. Uleyye'dir. Devrinde Basra'nın en büyük âlimi sayılan Esamm, Hişâm b. Hakem ile çetin münazaralar yapmış; son derece fakir olmasına rağmen, devlet adamlarından görev istemeyerek zühd içinde bir hayat yaşamayı tercih etmiştir. Bu sebeple talebeleri herkesin, hocası sayesinde önemli makamlara yükselirken, kendilerinin ondan bir şey görmediklerini söylediklerinde o, "Ben Allah rızası için bir arada olduğumuzu sanıyorum." cevabını vermiştir. (Yavuz, 1995: XI / 355) Esamm, Mutezile'nin Basra ekolündendir ve bu ekolün öne çıkan bir özelliği Bağdat ekolü gibi siyasi çekişmeler içinde yer almamasıdır. (Öztürk, 2005) Cübbâi, Mâtürîdî, Razi ve Reşid, Rıza gibi bilginler tarafından önemli görülen düşünceleri nakledilmiştir.

Ebu Bekir el-Esamm'a göre geçmiş milletlerin kıssalarını konu edinen ayetlerle Allah'ın varlığını ve birliğini dile getiren yaratılış ayetlerinin manası delile ihtiyaç bırakmayacak şekilde açık olduğu için bu ayetler muhkemdir. Manası ancak akıl yürütme ile anlaşılabilen, kıyametin kopacağını ve öldükten sonra dirilmeyi bildiren ayetler de müteşâbihtir. Esamm'ın bu ayrımı, ahkâm ayetlerinin bir sınıfa dâhil olmaması sebebiyle yanlış bulunmuştur. Çünkü Kur'ân'a göre muhkem ve müteşâbih (Âl-i İmrân 3/7) dışında üçüncü bir grup ayet daha olmadığı için ahkâm ayetleri bir yere dâhil edilememekte ve bu sebeple tarif hatalı olmaktadır. (Yavuz, 1995: XI/354)

Kendine birçok eser nispet edilse de günümüze ulaştığı düşünülen tek eseri tefsiridir; ancak Brockelmann, Mu'tezile tefsirlerinin en önemlisi saydığı bu esere ait bir yazmanın Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Kılıç Ali Paşa, nr. 53) bulunduğunu bildirirse de yapılan inceleme sonunda, söz konusu tefsirin ona değil, ilk mutasavvıflardan Ebû Abdurrahman Hâtim b. Unvân (Yûsuf) el-Esamm'a (ö. 237/851) ait olduğu anlaşılmıştır. (Yavuz, 1995: XI, 354) el-Esamm'ın tefsiri Goldziher tarafından Mutezili anlayış üzere tedvin edilen ilk eser olduğu kabul edilmiştir. (Aydar, 2013: I/132) Bu tefsir Hıdır Muhammed Nebhâ tarafından

tek cilt halinde Tûsî, Tabersî ve Fahreddin er-Râzî'nin tefsirlerinden bir araya getirilerek tahkikli bir şekilde neşredilmiştir. Esamm'ın bu tefsiri tüm sure ve ayetleri içeren bir tam tefsir özelliğinde değildir. Nebhâ, neşrinde Mâtürîdî'yi görmediği için Esamm'ın sınırlı sayıda ayetleri tefsir ettiği düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Hâlbuki Mâtürîdî, bu neşirde olmayan pek çok ayetle ilgili Esamm'ın görüşlerini nakletmiştir. Eğer Nebhâ, bu çalışmada Mâtürîdî'yi görüp buradaki rivayetleri de dikkate almış olsaydı daha kapsamlı bir Esamm tefsiri ortaya çıkmış olacaktı.

Müfessir Sa'lebî de el-Keşf ve'l-Beyân isimli tefsirinin girişinde Esamm'ı tefsir kaynaklarından birisi olarak zikretmiştir. Ebu Hayyân (ö. 745/1344), Hanbelî müfessir İbn Âdil (ö. 775), Nisâbûrî (ö. 850/1158), Kâsımî (1866-1914). Elmalılı Hamdi Yazır'da ondan iktibaslar yapmış; ancak o, Esamm'ı bazen birinci bazen de ikinci el kaynak diye göstermiştir. Esamm'ın tefsirinin günümüze ulaşmamış olması sebebiyle bu iktibaslarının Râzî'den yapmış olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Râzî, Elmalılı'nın kaynaklarından birisidir. (Bilgin, XV/154)

Esamm, ruhun bedenden ayrı bir şey olmadığını, bedenin cevher olduğunu (Eş'ârî, 1980: 253) ve Kur'an'ın da cisim olduğunu kabul etmiştir. Allah'ın zatından ayrı sıfatları olduğu düşüncesini de reddetmiştir. Esamm'a göre vahiy ve akıl devlet için bir başkan seçmeyi zaruri kılmaz. Bu sebeple Müslümanların Kur'an'ın gösterdiği yolda yürüyüp birbirlerine karşı adaletli davrandıkları, görevlerini ve haklarını bilip bunlara uydukları sürece kendilerini idare etmek için bir başkan seçmeye ihtiyaçları yoktur. Fakat devlet başkanı seçme yönündeki eğilim genel olarak benimsenen bir yaklaşım olduğu için devlet başkanının seçilmesi mümkündür ve bu seçim de icmâya dayanır. Eğer kılışla seçilmesi yönünde bir kanaat oluşursa bunun da meşruiyeti icmâ şartına bağlıdır. Bu sebeple Esamm, hakkında icmâ bulunan ilk üç halifenin hilâfetini meşrû kabul etmiş ve icmâya dayanmadığı için Hz. Ali'nin halifeliğini geçerli saymamıştır (Yavuz, 1995: XI/354; el-Ekber, 2007: 53)

Mutezilî olmakla birlikte bazı görüşleri Ehl-i sünnetle aynı olan Esamm, muhtemelen bu sebeple Ehl-i sünnet âlimlerince görüşleri kabul görmüştür. Mesela büyük günah işleyen bir mümin, bu günahlarında ısrar edip ölse bile bu kişi için münafık veya kâfir denemez; fakat fasık olarak nitelendirilebilir. Bu görüşünde Esamm, büyük günah işleyeni, mümin ve kâfir arasında bir yerde saymamıştır. Ona göre iman itaatlerin bütünüdür ve büyük günah işleyen bu günahı sebebiyle fasıktır, kâfir ve münafık değildir. Tevhidi ve yaptığı itaatlerinden dolayı da mümindir. (Eş'ari, 1980: 214-215)

Yine emir bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker konusunda da Esamm'ın görüşü farklıdır. Ona göre bu ilke, Mutezile'nin iddia ettiği gibi fiilî yaptırımlarla değil kötülük yapanları sözlü olarak uyarmak ve kötülüğe karşı kalben buğzetmek suretiyle yerine getirilmelidir. Nitekim konu ile ilgili ayetler de bunu göstermektedir (bk. Âl-i İmrân 3/104)." (Yavuz, 1995: XI/354)

Bazı konularda farklı mezheplerle mesela haricilerle aynı görüşü benimsemiştir. Bu Esamm'ın senkretik bir düşünce sistemine sahip olduğu izlenimini kuvvetlendirmektedir. Zaman zaman da Mutezile'nin genel yaklaşımına uymuş ve bu sebeple Mâtürîdî, onun, ayetleri kendi mezhebini desteklemek için yorumladığını belirtmiştir. Mesela *إِلَّا امْرَأَتُهُ قَدَرْنَا إِنِّهَا* (Hicr 15/61) ayetinde *kaddernâ* fiilini *ehbarnâ* şeklinde almıştır. Çünkü Mutezile, kulların fiillerinin yaratıldığını inkâr ettiği için, bu ayetin de fiillerin yaratılmış olmasına delil olması nedeniyle *kaddernâ* fiiline *takdir* yerine *haber verme* şeklinde mana vermiştir. (Mâtürîdî, XV/44) Burada görüldüğü üzere Mâtürîdî; Esamm'ın, delilsiz olarak ayetleri zahiri manası dışında anlaması sebebiyle eleştirmiştir.

Esamm'dan Bazı Tefsir Örnekleri

1. Namazda Fatiha Suresinin Okunması

Çoğunluk ulemaya göre namazda Fatiha suresinin okunması vaciptir. Peygamberimizin “Benden gördüğünüz gibi namazı kılınız!” şeklindeki hadisini delil getirerek Esamm, asli olarak namazda Fatiha okumanın vacip olmadığı hükmüne varmıştır. Çünkü hadis, görüldüğü şekliyle namaz kılmayı emretmiştir. Oysa Fatiha'nın okunması görülen bir husus olmadığı için kıraati vacip değildir. (Nebhâ, 21)

2. Kalbin Mühürlenmesi

Bakara suresi altıncı ve yedinci ayetlerde kâfirlerin kalbinin ve kulaklarının mühürlendiği ve gözlerinde de perde bulunduğu; onları uyarıp uyarmamanın bir farkı olmadığı belirtilmiştir. Bu husus birisinin hidayeti açısından düşünüldüğünde, Allah'ın kâfirlerin kalbini mühürlemesi sebebiyle onların küfürlerinde iradelerinin olmadığı gibi bir sonuca ulaşılabilir. Ancak Kur'ân'ın hem bu ayetlerin bulunduğu pasajla hem de başka yerlerdeki ayetlerle birlikte okunması durumunda böyle bir sonuca gidilemeyeceği açık bir durumdur. Esamm'ın ayeti anlama şekli de onun, küfrü iradeye bağladığını göstermektedir. Ona göre burada küfrün kalbe yerleşmesinden bahsedilmekte ve bu da kalbe mühür vurulması gibi bir durumu ortaya koymaktadır. Böyle olduğunda insan anlamayan, görmeyen ve işitmeyen bir hale dönüşmektedir. Dolayısıyla onun bu davranışları yine onun iradesinin sonucu olarak kalbine küfrün yerleşmesinin bir neticesidir. (Nebhâ, 33)

3. Şehitlerin Ölmesi

Esamm, *şehitlere ölü denmemesiyle* ilgili ayetleri (Bakara 2/154, Al-i İmrân 3/169) sebebi nüzule bağlı olarak şöyle açıklamıştır: “Şehitleri ölü olarak değil, şehit ve canlı olarak isimlendiriniz. Muhtemelen müşrikler Allah yolunda savaşıp ölenlerin Hz. Peygamberin dini üzere ölüp diri ve hidayet içinde olduğunu düşünmüyorlardı. Bu sebeple onlara ölü demişler ve Allah da onların söylediği gibi söylemeyi, bu ayetle yasaklamıştır.” (Nebhâ, 42)

4. Meleklerin Müminlerle Birlikte Savaşması

“*Hani sen mü'minlere “Rabbimize indirilen üç bin melekle yardım elini uzatması size yetmeyecek mi?” diyordun*” (Al-i İmrân 3/124) ayetinden hareketle Bedir savaşında, meleklerin müminlere yardım etmek için inmesi üzerinde kaynaklarda icmâ edildiği nakledilmiştir. Esamm, bu görüşün karşısında olmuş ve meleklerin inmesinin mümkün olmadığını çeşitli gerekçelerle reddetmiştir. Onun en dikkat çeken ve kaynaklarda yer verilen en belirgin görüşü bu olmuştur. Tantavî, bu görüşü birçok âlimin uzak gördüğünü ifade etmiştir. Burada dikkate çeken nokta, bazı eserlerde meleklerin fiili olarak inmesi üzerinde icma olduğunun belirtilmesine rağmen bazı eserlerde de az önce ifade ettiğimiz gibi bu şekilde geçmemesidir. Nitekim ilk dönem müfessirlerinden birisi olan Mâtürîdi de kabul etmeyenleri diğerleri olarak belirttikten sonra, bu işin mahiyetinin bilemeyeceğini söylemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Mâtürîdi, burada esas olanın Allah'ın müminlerine müjdesini bildirmesi olduğunu üzerinde durmuştur. Bu sebeple ona göre kıssanın keyfiyetini bilmeye de ihtiyaç bulunmamaktadır. (Mâtürîdi, 2005: II/405-406)

Esamm, meleklerin savaşmasını dört gerekçeyle reddetmiştir. Öncelikle kâfirlerin yenilmesi için bu kadar meleğin savaşmasına gerek olmadan, Cebrail nasıl önceki bazı kavimleri helak ettiyse onları da helak edebilirdi. İkincisi Bedir'de ileri gelen müşriklerle sahabeler savaşmıştı. Bu sebeple onların öldürülmesini, meleklerle isnad etmemek gerekir. Üçüncüsü de

şudur: Eğer savaşmış olsalardı ya insan suretinde ya da başka bir surette görülürdü ve kendilerinden binlerce olarak bahsedilirdi. Oysa ayet müminlerin onların gözünde az gösterildiği (Enfâl 8/44) bildirilmiştir. İnsan sureti dışında görmüş olsalardı o takdirde korkmaları gerekirdi. Melekler savaşmış olsaydı savaşta gerçekleşen bir takım düşmanı yere düşürme, kafa kesme gibi haller olmalı ve görenlerin bunu inkâr etmeleri de gerekirdi. Oysa bu da olmadı. Dördüncüsü de şu şekildedir: Melekler indiğinde onların ya kesif ya da latif bir cisimde olduğu söylenmedi. Kesif olmaları durumunda görülmeliydi; fakat iş böyle gerçekleşmedi. Hava gibi latif olsalardı, bu durumda da kuvvetleri olmaz ve atlara binemezlerdi. (Nebhâ, 57-58) Esamm'ın bu görüşünden yola çıkarak onun mucizeleri inkâr ettiği sonucuna varılamaz. Çünkü Esamm, Musa'nın (as) asa, denizi yarma ve taştan gözeler fişkırtması vb. mucizelerinden bahsetmektedir. (Nebhâ, 84) O, bu ayetin tefsirinde bizim anladığımız kadarıyla olayın mahiyetini farklı değerlendirmiştir.

5. Meleklerin İnsanlardan Efdal Olması

Meleklerin mi insanların mı daha üstün olduğu konusu, âlimler arasında tartışmalara neden olmuştur. “Zira Rabbinin katında olanlar, Allah'a kulluk etmekten asla kibirlenmezler, O'nu tenzih eder, şanını yüceltirler ve yalnızca ona secde ederler.” (Araf 7/206) ayetini delil getirerek bazı âlimler meleklerin daha faziletli olduğu sonucuna varmıştır. Esamm da bunlardan birisidir. (Nebhâ, 70) Mâtürîdî, “Allah yanında sizin en değerliniz en erdemli olanınızdır.” (Hucurât 49/13) ayeti ile bu görüşü reddetmiş ve faziletli olmanın, daha fazla itaat ve boyun eğmeye bağlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ona göre bu ayetten maksadın, bundan ziyade şu olması muhtemeldir: Melekler yemeyip içmeyip bunlar için gereken gıdalara muhtaç olmadığı halde Allah'a boyun eğme konusunda kusur işlemezlerken insanların, itaat etmede hata yapmaları doğru değildir. (Mâtürîdî, 2006: VI/160)

Sebebi nüzulü dikkate alındığında ayetin, melekler ve insanların efdaliyeti konusunu ortaya koymak olmadığı anlaşılmaktadır. Rivayete göre müşriklerden secde etmeleri emredildiğinde onların "Rahman da neymiş? Şimdi biz senin buyurduğun şeyin önünde mi secdeye varalım?" (Furkan 25/60) dediklerinde meleklerin kibirlenmeden Allah'a secde ettikleri bildirilmiştir. (Mukâtil, 1423: II/83)

6. Allah'ın Dağa Tecelli Etmesi

فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ “Rabbi dağa tecellî edince” (A'râf 7/143) ayetindeki Rabbin tecelli etmesiyle ilgili müfessirler farklı kanaatler belirtmişlerdir. Mâverdî, bununla ilgili bazı görüşleri nakletmiştir. Birincisi dağın gelmesi için Allah'ın dağda bir takım işaretler ortaya çıkarmasıdır. İkincisi dağın yıkılıp yerle bir olması için Allah'ın melekûtundan ona bir şeyler göstermesidir; çünkü göğün melekûtundan olan şeylerle dağ yıkılmaz. Üçüncüsü ise Allah'ın dağa emrini göstermesidir. (Mâverdî, II/258)

Esamm'a göre tecelli zati olarak görülebilecek bir şekilde değildir. İşaretler ve alametler ile görünmezdir. Yine bu ayetteki “Rabbim bana göster, sana bakayım” ifadesi de Musa'nın, ondan Allah'ın kendisini göstereceği alametleri istediği manasına gelir. (Mâtürîdî, 2006: VI/58)

Mâtürîdî'nin Tefsirinde Bulunup Nebhâ'nın Tahkikli Neşrinde Bulunmayan Bazı Tefsir Örnekleri

1. قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَا أُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ “Rabbim! Beni azdırmana karşılık, andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim, onların hepsini azdıracam” dedi.” (Hicr 15/39) Bu ayetteki iğvâ fiili Esamm'a göre sövme (ş-t-m)

anlamında kullanılmıştır; fakat bu fiilin kullara ait çirkin davranışlar olması sebebiyle Mâtürîdî'ye göre bunun Allah'a izafe edilmesi uygun değildir. Bu ifadenin, Allah'ın yaratması şeklinde alınması maksada daha yakındır. (Mâtürîdî, VIII/32-33)

2. *“Onun altından bir ses kendisine şöyle seslendi: Sakın tasalanma! Rabbin senin alt yanında bir su arkı vücuda getirmiştir.”* (Meryem 19/24) Esamm, bu ayette Hz. Meryem'e seslenen kişinin melek olmadığını söyler. Ona göre eğer melek olsaydı *tahtihâ* ifadesi yerine *fevkihâ* olması gerekirdi. Zira o alttan değil, üstten seslenir. Mâtürîdî'ye göre melek için böylesi bir durum söz konusu olamaz. Çünkü melek, kendisine nereden seslenilmesi emrediliyorsa oradan seslenir. Bazı te'vîl ehli, meleğin vadinin alt kısmından seslendiği söylemiş; Mâtürîdî de burada doğruya en yakın olan görüşün İsa'nın annesine seslenmesi olduğu üzerinde durmuştur. Nedeni ise Hz. İsa'nın, annesinin hüznüne karşı ona tesellide bulunmasıdır. (Mâtürîdî, IX/130-131)

3. *“Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı.”* (Kamer 54/1) ayetinden, te'vîl ehlinin geneli ayın yarılma olayının gerçekleştiğini kabul etmiştir. Ebu Bekir el-Esamm ise ayın henüz yarılmadığını, olayın kıyametten önce gerçekleşeceğini düşünerek *انْشَقَّ الْقَمَرُ* ifadesini *سينشق القمر* şeklinde almıştır. Ona göre bu olay gerçekleşseydi gizli kalmazdı ve dikkatleri celbedecek bir olay olduğu için mütevatir olarak nakledilirdi.

Konuyla ilgili İbn Abbas'tan şöyle bir rivayet nakledilmiştir: “Biz Hz. Peygamberle Mina'da oturuyorduk, ay yarıldı ve bir grup dağın arkasına gitti. Rasulullah “Bakınız, bakınız!” dedi. İbn Abbas, İbn Ömer, Enes b. Malik, Huzeyfe ve bir grup sahabeden nakledilen habere göre onlar ayın yarılmasını görmüşlerdir. Mâtürîdî, Ebu Bekir'in “Olsaydı, gizli kalmaz ve ortaya çıkardı.” şeklindeki görüşüne “Ortaya çıktı ve birden fazla sahabeden rivayet edildi. Olay mütevatir oldu ve iş yayıldı.” diye söylenir.” şeklinde cevap vermiştir. (Mâtürîdî, XIV/226)

4. *“Allah, o inkâr edenlere Nûh'un eşiyle Lut'un eşini misal verir. İki de salih kullarımızdan iki kulun nikâhı altında idi. Öyle iken onlara hıyanet ettiler; o sebeple o iki salih kul, Allah'tan inen azaptan hiçbir şeyi onlardan geri çeviremediler. Onlara “Haydi ikiniz de, girenlerle beraber ateşe girin!” denildi.”* (Tahrîm 66/10) Esamm, bu ayetten yola çıkarak iyi kişinin iyiliğinin kötüye fayda vermeyeceğini söylemiş ve Mâtürîdî, buna itiraz etmiştir. Mâtürîdî'ye göre onun buradaki amacı büyük günah işleyenden şefaati nefyetmektir, oysa ayetin kastı kâfirlerdir. Ayette *asilikte bulunan* değil, *inkâr edenler* ifadesi geçmiştir. (Mâtürîdî, XV/274-275)

5. *“O su, erkeklerde bel kemiği ve (kadınlarda) göğüs kemikleri arasından çıkar.”* (Tarık 86/7) ayetinde kinaye yoluyla *sulbden* erkek *terâib*'den de kadın kasdolunmuştur. (Mâtürîdî, XVII/159)

6. Nasr suresindeki *(وَاسْتَعْفِرُهُ)* ifadesinden Esamm, Hz. Peygamber'in bir kusur ve gevşeklik gösterdiğini ve bu sebeple Allah'ın ondan istiğfarda bulunmasını istediğini anlamış; ancak Mâtürîdî, Peygamberimizin böyle bir kusurla vasıflandırılmasını doğru bulmamıştır.

Mâtürîdî'ye göre Allah'ın nimetlerle lütufta bulunmasından dolayı, nimete karşı şüküründe olur da yapılırsa diye bir kusur ihtimaline karşı böyle bir emirde bulunmuş, kusur gerçekleştiği için bunu söylememiştir. Farklı bir ihtimalle Allah, bu ifadeyle Peygamberin ümmetinden böyle bir talepte bulunmuştur. (Mâtürîdî, XVII/358)

7. Te'vîl ehlinin geneline göre Nasr suresi Mekke fethinden ve Mekke halkından bahseder. Esamm'a göre bu doğru değildir; çünkü fetih, hicretten sekiz sene sonra gerçekleşmiştir. Nasr suresi de hicretten on sene sonra nazil olmuştur ve bütün fetihlerle ilgilidir. (Mâtürîdî, XVII/355)

Özel olarak verdiğimiz Ebu Bekir Esamm'ın bu tefsir yaklaşımlarına ilaveten şunları söyleyebiliriz:

Esam diğer müfessirler gibi bazı kelime açıklamaları üzerinde durmuş, az da olsa kıraatten bahsetmiştir. Ayetin tefsirini doğrudan etkileyebilecek Arap kültürü bilgisi ve sebebi nüzule müracaat etmiş ve zaman zaman Arapların dil kullanım üslubundan bahsetmiştir. Kur'an'da yabancı kelimelerin varlığını kabul etmiş ve te'vîl kelimesini sıkça kullanmıştır. Hz. Musa kıssasında geçen bilge kulun peygamber olduğuna hükmetmiştir. Hz. Peygamber'e sorulan ruhu Kur'an olarak değerlendirmiştir. Kıssalarda kapalı kalan kısımların ancak haberler bilinebileceğini düşünmesi ve ayetin anlamları ile ilgili açıklama yaparken te'vîl ifadesini kullanması noktasında bir ehl-i sünnet müfessiri olan Mâtürîdî'yi etkilediğini düşünebiliriz. Hz. İshak'ı Hz. İsmail'den büyük görmesi ve cinlerin et ve kanı olduğunu düşünmesi Esamm'ın dikkat çeken görüşlerindedir. Mâtürîdî'nin tefsirinde Esamm'dan nakledilen rivayetlerde dikkatleri celbeden bir nokta da Esamm'ın görüşlerinin Hasan-ı Basrî ile aynı olmasıdır. Bu da onun ehl-i sünnet tefsirlerinde kendisine çokça atıf yapılmasını etkilemiş olabilir.

Ayin kıyametten önce yarılacağını düşünmesi ve meleklerin Bedir harbinde fiili olarak savaşmasını kabul etmemesi gibi bazı görüşleri de günümüz araştırmacılarınca kabul edilen yaklaşımlar olmuştur.

KAYNAKÇA

- Bilgin, M. (1997) "Hak Dini Kuran Dili". Diyanet İslam Ansiklopedisi. İstanbul
- Ebu'l-Hasan, M. (t.y). en-Nüket ve'l-Uyûn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-Ekber, N. (2007). Usûli'n-Nihal (Tahk. Seyit Bahçivan). Konya: Adal Ofset.
- Es'arî, Ebu'l-H. (2005). Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn. Mektebetü'l-Asriyye.
- Mâtürîdî, Ebu M. M. (2005). Te'vîlâtü'l-Kur'ân. İstanbul: Mizan Yayınevi.
- Mukâtil b. Süleyman, (1423). Tefsîru Mukâtil b. Süleyman. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs.
- Öztürk, M. (2005). Tefsir Tarihi Araştırmaları. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Öztürk, M. (2013). Tefsire Akademik Yaklaşımlar: "Tefsirde Mutezile Okulu". Ankara: Otto
- Yavuz, Y. Ş. (1995). DİA: "Esamm, Ebu Bekir". İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.